

I Международный
системологический конгресс
тюркологов

**Материалы
конференций**

МАС-2022

Firəngiz Rüstəmovə

**İbrahim ağacı –
ərküdə tibbdə və
xalq təbabətində:
multidissiplinar yanaşma**

(s. 149-156)

Firəngiz Rüstəmovə. **İbrahim ağacı – ərküdə tibbdə və xalq təbabətində: multidissiplinar yanaşma.** *I Международный системологический конгресс тюркологов. Материалы конференций.* “Asiman”, Г., 2022, с. 298, ISBN 978-9952-8442-1-4, s. 149-156.

İbrahim ağacı – ərküdə tibbdə və xalq təbabətində: multidissiplinar yanaşma

Giriş. Hər bir xalqın folklor yaddaşında xalq təbabətinin xüsusi yeri və rolu vardır. İbtidai təfəkkürə malik qədim insan yarandığı gündən ölümsüzlüyə çarə axtarmış, bu çarəni tapa bilməyəndə ömrü uzadacaq vasitələr aramış, xəstəliklərə qalib gəlməyə çarələr düşünmüşdür. Bu axtarışların nəticəsi olaraq böyük bir türkəçarələr və xalq müalicəsi üsulları və vasitələri kompleksi formalaşmışdır ki, sonralar tibb elmi də bu kompleksdən yaradıcı şəkildə faydalanmışdır. Bu məruzəmizdə biz xalq təbabəti kompleksində özünəməxsus yer tutan bir bitki haqqında danışmaq istəyirik. Bu bitki müxtəlif adlarla tibb elminə, xalq təbabətinə daxil olmuş adi ərküdə bitkisidir.

Bəllidir ki, müqəddəs viteks, adi viteks, rahib bibəri (*vitex agnus-castus*), qadınotu, saf quzu, saf, toxunulmayan qoyun, yabani bibər, monax bibər və s. adlarla tanınan ərküdənin istifadə yaşı 2500 ildən də artıqdır. Vətəni Aralıq dənizi sahilləri olan bu bitki İbrahim ağacı adı ilə geniş yayılmışdır. Bu həmin İbrahim peyğəmbərdir ki, adı müqəddəs kitabımız “Qurani-Kərim”də 69 dəfə anılır və hətta müsəlman deyə çağırılır: “İbrahim nə Yahudi idi nə də Hristiandı. Fəqət o, doğruya yönəlmiş, hənîf, bir Müsəlmandı. Müşriklərdən deyildi.” (Âli İmrân, 3/67).

Məhz Allahın dostu olaraq anılan İbrahim peyğəmbərin insanlara tövsiyəsi sayılan *Agnus castus*/İbrahim ağacı bitkisi haqqında mətləbə keçməzdən öncə həm ilkin ibtidai təsəvvürlərdə, həm də elmi tədqiqatlarda bu bitki barədə mövcud olan bəzi məlumatlara nəzər salaq:

Gördüyümüz kimi, İbrahim ağacı / Müqəddəs viteks adı İbrahim peyğəmbərlə bağlı yaranmışdır. Rəvayətlərə görə, İbrahim peyğəmbər müqəddəs viteks ağacının altında istirahət edərmiş və bu zaman özünə gümrəh hiss edərmiş və ona güc gələrmiş. Və o da inanmış ki, bu ağacın altında gündə müəyyən müddət oturmaq onun ömrünü uzadır. Sonradan bu fikir eldən-elə, ağızdan ağıza yayılmış və belə bir inanc formalaşmışdır ki, həmin bitkinin altında bir neçə dəqiqə keçirmək insana həyat

enerjisi bəxş edir, mütəmadi olaraq ünsiyyətdə olmaq isə insana gəncliyini geri qaytara bilir.

Qədim dünya mifologiyasında da ərküdənin özünəməxsus yeri vardır. Qədim Yunan mifologiyasının aparıcı qəhrəmanı olan Prometeyin başında agnus-castus (lugos) bitkisindən hazırlanmış çələng var idi. Bundan başqa qədim Yunanıstanda keçirilən Olimpiya oyunlarında aqoniya (ölümdən əvvəlki stadiya) vəziyyətində olan qaliblərin başını da məhz həmin çələng bəzəyirdi. İsa Məsih də özünün müzəffər aqoniyasında tikanlı akanf ilə taclandırılmışdı.

Agnus-castus bitkisi həm də Demetranın şərəfinə keçirilən (attik bayramlardan biri) fesmofori və ya tesmofori bayramında da istifadə edilirdi. Bu ilahənin kahinləri agnus-castus bitkisindən hazırlanmış yataqda yatardılar. Bu bitkinin onlarda iffətli düşüncələr oyatdığına inanılırdı. Sonralar xristianlıqda bu ənənə başqa bir formaya transformasiya olunmuşdur. Belə ki, rahibələr bu bitkinin dəmləməsini içərdilər. Xristian rahiblər isə öz bıçaqlarının qulpunu ərküdə bitkisinin gövdəsindən hazırlayırdılar və inanırdılar ki, bu niyyətlərin təmizlənməsinə xidmət edir.

Afinalılar isə məhsuldarlıq və artım ilahəsi Sereranın şərəfinə keçirilən bayramda ərküdə bitkisini sakitləşdirici xüsusiyyətlərinə görə yataqlarının altına qoyardılar ki, cinsi istəklərini boğaraq təmkinli ola bilsinlər.

Müqəddəs vitex/İbrahim ağacı bitkisi və ya “Müqəddəs ananın çarpayısının samanı” adlanan mistik və eyni zamanda şəfaverici bitkinin kişilərdə cinsi instinkti azaltdığı lap qədimlərdən məlum idi. Ona görə də orta insan ömrü qədər, 55-62 il yaşayan ərküdəyə məhz müqəddəs, saf, toxunulmamış, iffətli, tərbiyəli quzu kimi adlar verilmişdir. Əfsanəyə görə, Hera Samos adasında ərküdə/İbrahim ağacının altında doğulmuşdur. Bir dəfə Samos adasında Zevslə Hera İbrahim ağacının altında bir araya gəlir. Hera həmin adanın şimalında axan müqəddəs İmbrasos çayında çimir və onun iffəti bərpa olunur. Məşhur Tonay bayramı zamanı ilahənin kult obrazı ətrafında İbrahim ağacı budaqları qoyulur ki, həmin qeyri-adi hadisəni xatırlatsınlar.

Qədim Yunanıstanda ərküdə bitkisi budağı və ya meyvəsi təmiz, iffətli nigahın simvolu hesab edilirdi. Hələ Antik dövrlərdə belə məlum idi ki, ərküdə bitkisi kişilərdə adi və sərxoş vəziyyətdə kontrolsuz cinsi münasibətləri idarə edir. Amma

qadınlarda tam fərqli təsirə malikdir. Bu gün də vitex agnus/castus bitkisindən alınan məhlul və tabletlər qadınlarda klimakterik sindrom, alqodismenoreya, amenoreya, mastopatiya kimi xəstəliklərin müalicəsində istifadə edilir¹.

Yazılı ədəbiyyatda isə, agnus-castus bitkisinin adına ingilis ədəbiyyatının banisi sayılan Cefri Çoserin “Çiçək və yarpaq” poemasında rast gəlmək mümkündür. Özünü mənəvi sevgiyə həsr etmiş soylu bayanların, xanımların yarpaq kraliçası əlində agnus-castus bitkisi budaqları ilə gəzinərək bu sözləri oxuyarmış: “Onun ürəyi yer üzündə yuxuya daldı, amma səmalarda sevindi”².

Ərküdə/Agnus castus

Bu bitki çex dilində mníšský pepř/Monax bibəri, Vitex agnus-castus, jezuitské thé, jezuitský čaj/İezuit” çayı, Paraqvay Çobanpüskülü/Ilex paraguariensis, jezuitský ořeh/İezuit qozu, Çilim Trapa kimi adlarla da tanınır³.

Saf quzu, İbrahim ağacı, Vitex Agnus castus bitkisinə - Fələstin söyüdü, Salix Babylonica/Babil söyüdü də deyilir⁴.

Dodaqçiçəklilərə-Lamiaceae ailəsinə mənsub, 250-yə yaxın növü olan ər-küdə isti və mülayim iqlimə malik olan ərazilərdə, eyni zamanda Qafqaz dağlarının ətəklərində bitir. Bu bitkinin adı ərküdə (Qafqaz dağlarının ətəklərində bitən) adlanan növü 4 metrə qədər hündürlükdə olur və İbrahim ağacı/vitex agnus-castus adlanır, C vitamini, efir yağları, flavanoidlərlə zəngin, gözəl ətiri dadlı meyvələri olan bu bitki ətirli istiot kimi də tanınır. Cövhərindən rəsmi olaraq tibbdə homeopatik müalicə kimi istifadə edilir. Ərküdənin dekorativ ağac forması da var ki, A və B qrup vitamini ilə zəngin, şirin, qara gavalıya bənzər (vitex cienkowskii) meyvələri vardır⁵.

¹ www.botanichka.ru

² **Блаватская Е.П.** Происхождение Начал. Москва: Сфера, 2006, 480с. – s.411-412

³ **Синица Н.А.** Образы христианских служителей культа в славянских народных названиях растений // Acta Linguistica Petropolitana. Труды Института Лингвистики. 2017, Том XIII (2). с. 239-255- s.13.

⁴ **Даль В.И.** Толковый словарь живого великорусского языка. (2-е издание). 1880. Том 1. Москва-Санкт-Петербург, 723с. – s.352

⁵ **Раенко Л.М.** Прутняк // Большая российская энциклопедия // <https://bigenc.ru/biology/text/3170401> ; **Чугунов Г., Хапугин А.** Какие бывают деревья // Мордовский заповедник, 2015, № 9, с.16-19 – s.16.

tigrinum (Zambaq). Predmenstrual sindromda yüksək effektivliyi təsdiq edilmiş bu preparatın və ya hər hansı digər homeopatik preparatların ən aktual cəhəti odur ki, həm yan təsirləri yoxdur, həm də xəstəyə ağır terapevtik dərmanlar, sintetik hormonları təyin etməzdən əvvəl bu tip preparatları tövsiyə etmək daha məqsədəuyğundur. Çünki, həm öyrəşmə törətmir, həm də əlavə zərərli təsirləri yoxdur, polipraqmaziya yaranmır⁹.

Bir çox başqa mənbələrdə daha bir preparatın predmenstrual sindromun, qadınlarda hormonal disfunksiyaların, mastopatiyaların homeopatik üsulla müalicəsində istifadə edilməsi barədə məlumat verilmişdir.

Bu homeopatik preparatın adı “Dismenorm”dur. Əsas tərkib hissəsi olan Viteks-agnus-castus; Adi ərküdə-yumurtalıq sisteminin funksiyasını bərpa edir. Predmenstrual sindromda, həm sonsuzluğun müalicəsində, sarı cism çatışmazlığında, menstrual tsiklin ritminin pozulması nəticəsində yaranan oliqomenoreya, amenoreyanın qarşısını alır, yaranan nisbi hiperprolaktinemiya zamanı müsbət təsir edir. Hipofiz-böyrəküstü vəzi sistemini stimule edir, antiallergik, iltihabəleyhinə təsirləri var. Menstrual tsiklin davamiyyətini və ritmini nizamlayır¹⁰.

Yuxarıda göstərilən Agnus castus tərkibli preparatlardan əlavə: ərküdə efir yağının (xaricə işlədilməsi məsləhətdir), *Aqnukaston*, *Fitorequlo*, *Angelovit*, *Estrolife*, *Mastoend*, *Vitaxol krem* və s. kimi preparatların tərkibində də ərküdə bitkisi vardır və eyni xəstəlikdə, eyni simptomlarda və eyni şikayətlərdə təyin edilir.

İndi isə ərküdə sözünün ezoterik semantikasına nəzər yetirək:

Əfsanələrlə və ərküdə bitkisinin digər adları ilə tanış olduqda aydın olur ki, bu bitkidən kişilərin istifadəsi, onları daha məsuliyyətli, daha diqqətli, daha iffətli edir. Çılgınlığı, temperamenti azaldır və onları hardasa müqəddəsləşdirir, tanrısallaşdırır.

⁹ Серов В.Н., Тютюнник В.Л., Твердикова М.А. Предменструальный синдром: тактика ведения пациенток в амбулаторно–поликлинической практике // журнал «Мать и дитя. Акушерство и гинекология». 2010. Т. 18, № 19, с.30-33: 1157

¹⁰ Шатковская Н.С., Рудык И.Н., Кинчик Н.М. Негормональные методы лечения нарушений менструальной функции // Медицинские аспекты здоровья женщины № 7 (93), 2015, с.48-53.

Bəs Azərbaycan dilində ərkdə sözünü necə təhlil etmək olar, hər sözün yaranmasında və yaşamasında əməyi olan qədim əcdadlarımız nə üçün bu bitkini məhz ərkdə adlandırmışlar?

Ərkudə sözünü iki hecaya bölmək olar: Ər və Kudə. Ər sözü isim olub mənası - arvadın qanuni və məhrəm yoldaşı olan kişi; zövc. sif. və is. sözündə möhkəm, mərd, qəhrəman, igid, qoçaq.

Yəni burada söhbətin məhz kişidən getdiyi aydın bilinir və Azərbaycan dilində “ər” elə kişi cinsində olan adam deməkdir.

Bəs Kudə/Kuda/Kud/Kut nə deməkdir? Türk dilində olan mənbələrə görə “kut” sözü - Kelime Kökeni Eski Türkçe kut sözcüğünden evrilmiştir. kut "tanrısal rahmet, baht, talih"¹¹.

Kut, Kuday, Xuday türk mifologiyasında (Altay, Qazax, Tatar, Qırğız, Xakas) insanı, təbiəti və bütün canlıları yaradan baş tanrıdır¹².

Deməli, Ərkudə sözü; Müqəddəs Vitex adı ilə eyni məna daşıyır...

P.s. Vitex sözü isə Latın dilində olan “viere” sözündən alınmışdır ki, mənası toxumaq, hörmək, ilgəkləmək deməkdir. Çünki, Ərkudənin çubuqlarından zənbil və bir çox əşyalar hazırlanmışdır¹³.

Burada da “viere” sözü ilə eyniləşən və Azərbaycan dilində işlətdiyimiz əyirmək sözü diqqəti cəlb edir. Azərbaycan dilində əymək, əyirmək deyə bir feil var. Bu gün də eyni mənalarda işlənir. Viere sözü ilə əyir/eyir/eymek/eyirmek biri digərindən törənmiş sözlərdir. Mahmud Kaşğarının lüğətində də bu söz eyni mənada göstərilir: Əgir-sövq etmək, döndərmək, əyirmək, çevirmək, mühasirə etmək¹⁴.

“Vitex agnus castus” bitkisinin adında bir kastrasiya sözü ilə eyni kökdən olan “castus” (Alman dilində castriren, Latın dilində castrare), Rus dilində isə “оскоплять, охолостить”/ “kastrasiya” etmək deməkdir¹⁵.

¹¹ www.etimolojiturkce.com Orhun Yazıtları (735)

¹² Сагалаев А.М. (1991). Урало-алтайская мифология: Символ и архетип. Новосибирск: Наука, 1991, 156с. – s.120

¹³ www.botanichka.ru

¹⁴ Kaşğari M. Divanü lüğət-it-türk. I cild. Bakı: Ozan, 2006, 512s. – s.22.

¹⁵ Чудинов А.Н. Словарь иностранных слов, вошедших в состав русского языка. СПб., 1910, 676с. – s.229, 13.

Mahmud Kaşğarının lüğətində: Ərət-axtalamaq, uşağı sünnət etmək, kişilər cərgəsinə qoşmaq¹⁶.

Beləliklə, bitkinin adı və daşdığı missiya Ərkudə sözündə tam mənası ilə öz əksini bir daha tapmış olur, belə ki, ərət/castus sözlərinin eyni mənalı olması və bu bitkinin kişi orqanizminə fərqli təsirinə görə rahiblərin daha çox istifadə etdiyi ərkudə bitkisinin adının mənası: çılğınlıqdan, ehtirasdan uzaq, Tanrısallaşan və müqəddəsləşən kişi! deməkdir.

Ədəbiyyat

- Kaşğari M. (2006). Divanü lüğat-it-türk. I cild. Bakı: Ozan, 512 s.
- Блаватская Е.П. (2006). Происхождение Начал. Москва: Сфера, 480 с.
- Гинекология (2009). Национальное руководство. под ред. В.И.Кула-кова, Г.М.Савельевой, И.Б.Манухина. Москва: Геотар-Медиа, 1088 с.
- Даль В.И. (1880). Толковый словарь живого великорусского языка. (2-е издание). Том 1. Москва-Санкт-Петербург, 723 с.
- Ефремов А.П., Шретер А.И. (1996). Травник для мужчин. Москва: Асададь, 352 с.
- Раенко Л.М. Прутняк // Большая российская энциклопедия // <https://bigenc.ru/biology/text/3170401>
- Сагалаев А.М. (1991). Урало-алтайская мифология: Символ и архетип. Новосибирск: Наука, 156 с.
- Седир П. (2008). Магические растения. Ногинск, Российский Остеон-фонд. Москва: Амрита-Русь, 192 с.
- Синица Н.А. (2017). Образы христианских служителей культа в славянских народных названиях растений // Acta Linguistica Petropolitana. Труды Института Лингвистики. Том XIII (2). с. 239-255
- Серов В.Н., Тютюнник В.Л., Твердикова М. А. (2010). Предменструальный синдром: тактика ведения пациенток в амбулаторно–поликлинической практике // журнал «Мать и дитя. Акушерство и гинекология». Т. 18, № 19, с. 30-33
- Чугунов Г., Хапугин А. (2015). Какие бывают деревья // Мордовский заповедник, № 9, с. 16-19
- Чудинов А.Н. (1910). Словарь иностранных слов, вошедших в состав русского языка. СПб., 676 с.
- Шатковская Н.С., Рудык И.Н., Кинчик Н.М. (2015). Негормональные методы лечения нарушений менструальной функции // Медицинские аспекты здоровья женщины № 7 (93), с.48-53

¹⁶ Kaşğari M. – s.45.